

W. F. de Gaay Fortman

Afscheid van de Anti Revolutionaire Partij

Toespraak van prof. mr. W.F. de Gaay Fortman, gehouden op de partijraad van de Anti Revolutionaire Partij, 27 september 1980 in het RAI-Congrescentrum te Amsterdam.

In de zomer van 1848 deden de anti-revolutionaren blijvend hun intree in de volksvertegenwoordiging. Op 8 juli van dat jaar kozen de Provinciale Staten van Zuid-Holland hun medelid mr. Aeneas Baron Mackay van Ophemert (1806-1876) tot lid van de Tweede Kamer. Mackay behoorde tot de vriendenkring van Groen van Prinsterer, die hij ook als zijn politieke leidsman had aanvaard. Vanaf de dag, dat Mackay zijn intree in de Tweede Kamer deed, tot nu toe hebben steeds anti-revolutionairen in de Staten-Generaal zitting gehad, in het begin in kleinen getale na de oprichting van de partij in 1879 en begunstigd door de geleidelijke verruiming van het passieve kiesrecht soms in grote getale, meestal in de 20ste eeuw met een aantal van 8 à 10% van de zetels. Mackay is met een korte onderbreking tot 1862 lid van de Tweede Kamer geweest. Bij de inwerkingtreding van de wettelijke regeling van de Raad van State op 1 juli van dat

jaar werd hij de eerste vice-president, die optrad als de feitelijke voorzitter. Hij werd benoemd op voordracht van Thorbecke, die hem hoog achtte en in een benoeming van deze politieke tegenstander geen bezwaar zag. Met Mackay is ook de positie van de vice-president als belangrijk staatkundig raadsman voor de koning en de ministers gevestigd. Bij verschillende kabinet-formaties tussen 1862 en 1876, het jaar voor zijn dood, heeft hij een rol gespeeld.

Aan zijn aanvaarding van Groen van Prinsterer als politieke leidsman had Mackay kort voor zijn verkiezing tot lid van de Tweede Kamer in een brochure uiting gegeven. Daarin typeerde hij de door Groen aangevoerde politieke richting als de „christelijke-historische school”. Inderdaad zijn in de periode van Groens leiderschap de aanduidingen „anti-revolutionair” en „christelijk-historisch” door elkaar gebruikt. Op een dag als vandaag is het goed ons te herinneren, dat de christelijk-historischen en de anti-revolutionairen beide rechtstreeks voortgekomen zijn uit de politieke beweging, die Groen in het leven heeft geroepen. Na 1848 zijn zij bijna vijftig jaar lang als één politieke groepering opgetrokken onder de naam „anti-revolutionair”, want die naam is geleidelijk de overheersende geworden. De naam „christelijk-historisch” is pas aan het einde van de 19e eeuw weer in zwang gekomen voor twee politieke groeperingen, als wier geestelijke vader eerder dan Hoedemaker dan Groen moet worden aangemerkt.

Groen van Prinsterer

Het wordt tijd, dat wij aandacht aan Groen van Prinsterer gaan geven, want wij moeten voor de laatste maal nog een keer uitleggen, welke inhoud hij aan het begrip anti-revolutionair gaf. Het is niet toevallig, dat omstreeks 1848 mensen zich zo gaan noemen. In de winter van 1845/1846 heeft Groen te zijner huize in Den Haag voor een gezelschap geïnteresseerde vrienden voordrachten over **Ongeloof en Revolutie** gehouden, die in 1847 in druk verschenen. (S. en J. Luchtmans, Leiden). Men kan zeggen dat hij in die voordrachten aanzetten gaf tot een anti-revolutionaire staatsleer. Wie door dit geschrift en andere van Groens hand gegrepen waren, gingen zich anti-revolutionair noemen. Met andere woorden, ik ben van mening, dat er een onmiddellijk verband ligt tussen de verschijning van **Ongeloof en Revolutie** en het ontstaan van een politieke stroming, die zich anti-revolutionair noemde.

Groen zelf heeft in zijn eerste voordracht gezegd, dat hij met „revolutie” geen concrete revolutie, zelfs niet de Franse bedoelde, maar „de gehele omkering van denkwijze en gezindheid in de ter zijde stelling en verachting van vroegere beginselen”. Groen doet daarbij op de slagzin „ni Dien, ni maître”, geen God en geen gezag, die in de Franse revolutie naar voren kwam, maar een algemene strekking had. Deze leus bedoelde staat en gezag los te maken van enig christelijk fundament. Zij was op staatkundig terrein de neerslag van het rationalisme, dat de mens de regels voor zijn denken en doen in zichzelf doet vinden. Met de kracht van een diep religieuze overtuiging stelde Groen daar tegenover, dat het overmoed is te menen, dat de mens zichzelf de wet kan stellen. De mens is onderworpen aan wat zijn Schepper als regels voor het menschenleven door Jezus Christus heeft geopenbaard.

De Heilige Schrift geeft aanwijzingen voor de inrichting van de staat en van de maatschappij. Het is de taak van de anti-revolutionaire richting die aanwijzingen – beginselen – op te sporen. Haar vertegenwoordigers in de Staten-Generaal moeten de regering oproepen naar die aanwijzingen te handelen.

Het optreden van Groen en de zijnen in de Staten-Generaal heeft een overwegend getuigend karakter gedragen. Twee punten kwamen daarin vooral naar voren: de vrijheid van onderwijs zo, dat ouders de mogelijkheid zouden hebben hun kinderen onderwijs in christelijke geest te doen geven en de zedelijke roeping van Nederland jegens de inwoners van de koloniën. Wat het laatste betreft, zonder uitzondering hebben de anti-revolutionairen in de Tweede Kamer de slavernij in de koloniën veroordeeld en het de staat als een onmiddellijke plicht aangerekend aan dat schandaal een einde te maken.

Kuyper

In de laatste levensjaren van Groen komt Kuyper als zijn opvolger naar voren. Anders dan Groen begreep Kuyper, dat, wilde de anti-revolutionaire richting wezenlijke invloed op wetgeving en bestuur krijgen, het tot stand brengen van een landelijke partij-organisatie, die waarborg zou zijn van een voortdurend bewerken van de kiezers noodzakelijk was. Een partij-orgaan was er al. In 1871 was het dagblad „De Standaard” opgericht. Een program werd in 1878 aangevaard. De partij kwam er in 1879. De strijd voor de vrijheid van onderwijs bleek een krachtig bindmiddel voor de nieuwe partij. Maar Kuyper begreep, dat daarnaast ook het sociale vraagstuk, de uitbreiding van het kiesrecht en het koloniale vraagstuk moesten worden aangepakt. In artikelen in De Standaard, in lezingen en redevoeringen, in brochures, in grotere boekwerken heeft Kuyper op al deze terreinen principiële lijnen trachten te trekken.

De staatsmacht als instrument tot verandering van maatschappelijke structuren kwam bij Groen nauwelijks in het vizier. Bij Kuyper en zijn tijdgenoten moest de plaats van de staat onafwendbaar aan de orde komen. Immers de strijd voor de vrije christelijke school alleen reeds kon zonder overheidsingrijpen niet worden beslist. Dat de staat niet buiten een regeling van de arbeidsbescherming en van de sociale verzekering kon blijven was evenzeer duidelijk. Ingrijpen van de staat op tal van deze en andere terreinen was onontkoombaar. Waren er echter grenzen voor het ingrijpen van de staat, die men bijvoorbeeld zou kunnen vaststellen?

Kuyper was de man van de grote constructies, die hij het aureool van christelijk geboden beginselen wist te verlenen. Een van die constructies is zijn leer van de soevereiniteit in eigen kring. Men heeft wel betoogd, dat die leer een principiële afwijking van staatsingrijpen inhield. Dat is onjuist. De leer van de zelfstandigheid der verschillende levensverbanden, waarbinnen het menselijk leven zich voltrekt, bedoelt in de eerste plaats te wijzen op de eigen verantwoordelijkheid van die verbanden binnen hen. Wanneer zij ingebreke blijven, mag de staat niet alleen ingrijpen, maar **moet** hij ingrijpen. Alleen de staat moet zich steeds legitimeren, wanneer hij ordenend in andere levensverbanden ingrijpt.

De overheid

Ik meen Kuypers bedoelingen met de leer van de soevereiniteit in eigen kring goed te hebben weergegeven. De anti-revolutionaire praktijk is daarnaar jammer genoeg lang niet altijd geweest. Over de mate van overheidsingrijpen is onze partij tussen omstreeks 1920 en 1955 zeer verdeeld geweest. Allerlei maatregelen, die op grond van nieuw verworven economische en sociale inzichten geboden en aanvaardbaar waren, zijn vaak op zgn. principiële overwegingen bestreden. Ik zei in het voorgaande, dat Kuypers een man van de grote constructies was. Waar hij zelf in de praktijk vaak soepelheid toeliet, vervielen degenen, die na hem kwamen meermalen in starheid. Zo is een overspannen eigendomsbegrip gehanteerd om noodzakelijke belastingheffing en de medezeggenschap van de arbeiders in de onderneming te bestrijden. Wat het laatste betreft heeft de partij als partij een ongerept blazoen. Het is aan Schouten te danken, dat in 1962 ons verkiezingsprogramma zich voor economische medezeggenschap van de arbeiders uitsprak.

Tenslotte hebben wij ook moeten worstelen met een zekere gespletenheid ten opzichte van de overheid. De overheid, die zich inliet met de privésfeer van de burger en van zijn bezigzijn op economisch en sociaal terrein hebben de anti-revolutionairen vaak met een zeker wantrouwen bekeken. Vandaar het aandringen op rechtsbescherming tegen de overheid door het in leven roepen van vormen van administratieve rechtspraak en administratief beroep.

Aan de andere kant was er een aanvaarden van een haast onbeperkt overheidsgezag als het ging om de handhaving van de openbare orde en de ondeelbaarheid van het Koninkrijk der Nederlanden. Op dit ogenblik zullen velen onzer niet zonder gevoelens van spijt kunnen terugdenken aan de houding van de partij in de Indonesische kwestie en aanvankelijk ten opzichte van Nieuw Guinea.

Ander klimaat

Nieuwe theologische inzichten, studies in oecumenisch verband over de inrichting van staat en maatschappij, over het sturen van de economische ontwikkeling, over de plaats en de betekenis van de arbeid, over technologie, milieu en kernenergie, de ontwikkelingssamenwerking en de Europese Gemeenschap hebben in onze partij een ander klimaat doen ontstaan. Wij zijn bescheidener geworden; van een gesloten systeem van beginselen zijn wij overgegaan naar een wel doelbewust, maar tegelijk voorzichtig en vooral luisterend speuren naar wat het Evangelie aan aanwijzingen bevat over een rechtvaardige nationale en internationale orde. Het is in de eerste plaats de verdienste van Berghuis geweest, dat hij de partij, toen zij als zodanig daarvan nog niet zo zeker was, vastberaden op een nieuwe koers heeft gelegd.

Met het voorgaande heb ik niet bedoeld terug te vallen in de historie. Wel heb ik nog eenmaal kort en soms fragmentarisch willen accentueren wat degenen, die in de 19e eeuw een anti-revolutionaire partij begonnen, en zij, die haar tot diep in de 20e eeuw voortzetten, op de hoofdzaken heeft bewogen.

Eén gebrek moet nog gesignaleerd. Evenals de kerk heeft de Anti Revolutionaire Partij bronnen van spiritualiteit, vernuft en originaliteit verstopt door de vrouw niet een aan de man gelijkwaardige plaats te geven. Ik denk, dat ik niet mag zeggen, dat dat nog voor de opheffing in orde is gekomen. Laat ik het voorzichtig zeggen. Er is veel verbeterd; we moeten op de ingeslagen weg doorgaan.

De toekomst

De toekomst. We gaan op in een grotere partij, die toch weer een christelijk partij zal zijn. Daarmee beginnen we opnieuw een vraagstuk. Daarvoor behoeven we ons niet te verontschuldigen. Iemand, die door wat hij in eigen leven ontvangen heeft, overtuigd is geworden, dat het Evangelie ook een boodschap heeft voor het staatkundig leven, behoeft zich niet te verontschuldigen, wanneer hij daaraan met gelijkgezinden in organisatorisch verband uiting geeft.

Het waagstuk legt ons wel verplichtingen op. Rechstreekse aanwijzingen voor de oplossing van politieke vraagstukken geeft het Evangelie bijna niet. Het gaat er steeds om de weg van de bijbel naar de wereld en van de wereld naar de bijbel te vinden. Wij mogen ons het Evangelie voor onze politieke doeleinden niet toe-eigenen. De Geest waait waarheen Hij wil. Tal van zaken zijn van algemeen menselijke aard. Daar waar samenwerking mogelijk is, moet die gezocht worden. Voor verabsolutering van eigen standpunt moet men oppassen. Ons kennen is ten dele en het verstaan van de boodschap van het Evangelie voor de eigen tijd kan alleen in gemeenschap met anderen worden bereikt. Ook het geweten staat onder de tucht van die gemeenschap. Wij beschikken niet over ons geweten; het dringt zich aan ons op. S. Gerbrandy heeft het eens prachtig omschreven „niet zo zeer als een menselijk vermogen, maar welhaast aan de realiteit van het bestaan Gods en van onze verantwoordelijkheid tegenover hem”.

Studiepartij

Alleen al omdat zij een christelijke partij wil zijn, zal de nieuwe partij een studiepartij moeten wezen. Terecht is daarom aan de opzet van een wetenschappelijk instituut grote aandacht besteed. Christenen zijn vaak achtergebleven bij het ontdekken van de nieuwe vragen, terwijl juist zij, die zo overtuigd zijn van de gebrekkigheid van mens en wereld, de eersten zouden moeten zijn om knelpunten in de rechtsorde en het maatschappelijk bestel te signaleren. Van Groen van Prinsterer moeten we in de nieuwe partij meenemen, dat maatschappelijke en politieke stromingen altijd gevormd worden vanuit een geestelijke achtergrond. Maatschappelijke en politieke stromingen zijn zelden toe te schrijven aan een spontane opwelling van gevoelens. Bijna altijd zijn zij voorbereid door denkers over recht en staat.

Wie wat er feitelijk in zijn tijd gebeurt wil verstaan, moet nagaan wat er in die tijd geestelijk aan de hand is.

Geloof en Revolutie

Al houdt de Anti-Revolutionaire Partij op te bestaan, de revolutie raken we niet kwijt. Diezelfde anti-revolutionairen, die een eigen recht van de overheid hebben trachten te funderen, hebben tegelijkertijd geponeerd, dat er een recht van opstand is tegen de overheid, die het recht vertrapt en het volk verdrukt. De Arjos heeft aan dat probleem gesnoven, toen zij als thema voor haar laatste jaarvergadering koos **Geloof en Revolutie**. Er zijn er, die menen, dat ook tegen de overheid, die onderworpen is aan de wetten van rechtsstaat, gewelddadig verzet geoorloofd kan zijn. Ik kan mij goed vinden in wat minister De Ruiter in de toelichting op zijn begroting voor 1981 daarover heeft geschreven. De rechtsstaat moet zich legitimeren door het gerechtigheidsgehalte van zijn wetgeving en door de wijze, waarop hij zijn gezag uitoefent. Tegen vormen van maatschappelijk protest, die gepaard gaan met geweld, aantasting van rechten van medeburgers en het in het leven roepen van gevaar voor mensen en zaken zal de overheid beslist en krachtig moeten optreden „Wie met dergelijke middelen zijn gelijk wil halen, tast de grondslagen van een geordende samenleving aan” (De Ruiter).

Het probleem van de rechtsstaat, die zijn overspannen taken niet aan kan, zal ons in de toekomst in het bijzonder moeten bezighouden.

Overlegeconomie

Tenslotte – ik kan maar een paar dingen noemen – in onze nieuwe partij brengen wij ook in de verwerping van het conflictmodel als middel om maatschappelijke tegenstellingen zijn. Daarom gaan wij niet uit van wat men wel het harmonie-model noemt. Wij menen wel, dat overleg en samenwerking de eerste en beste middelen zijn om maatschappelijke tegenstellingen te overbruggen. De overheid moet met de instrumenten, waarover zij de beschikking heeft gekregen, een zodanig sociaal-economisch beleid voeren, dat het overleg tussen vakbeweging en ondernemersorganisaties de beste kansen krijgt om te slagen. Er moet dus een goed contact tussen overheid en georganiseerd bedrijfsleven – arbeiders en ondernemers – bestaan. Wanneer minister Albeda in deze zin voor een „overlegeconomie” pleit, zet hij op moderne wijze en met moderne middelen voort wat Talma, Slotemaker de Bruïne en P.S. Gerbrandy voor ogen heeft gestaan. Zij noemden hun model misschien te idealistisch: „solidarisme”. Wij zijn zakelijker: „overlegeconomie”.

In de reeks van punten, waaraan het CDA juist omdat het een Christen Democratisch Appèl wil zijn, meer dan gewone aandacht zal moeten geven behoort zeker ook de samenwerking met en de hulp aan ontwikkelingslanden, „het sociale vraagstuk in wereldformaat” (rapport ARP, 1959). Daarover zal minister De Koning het nodige zeggen.

Nieuw Begin

Vrijwel geen afscheid vindt plaats zonder weemoed. Dat geldt voor mensen, dat geldt ook voor partijen. Daarnaast is er ook altijd het gevoel van tekort te zijn geschoten. Ook partijen weten van zonde en van gemiste kansen. Ook partijen hebben vergeving nodig.

Partijen weten ook van dankbaarheid. Dankbaarheid jegens mensen, die haar idealen in het publieke leven hebben gedragen, dankbaarheid jegens mensen, die in de partijorganen en op de partijbureaus hebben gesjouwd.

Naast het afscheid is er het nieuwe begin. Ik weet geen beter slot voor mijn toespraak dan het gebed van Mozes, de man Gods (Psalm 90).

Het begin: „Heer, Gij zijt ons een toevlucht geweest van geslacht tot geslacht.

Het slot: „Bevestig Gij het werk onzer handen over ons, ja, het werk onzer handen, bevestig dat”.